

KIYÂFE(T) İLMİ VE AKŞEMSEDDİNZÂDE HAMDULLAH HAMDÎ İLE ERZURUMLU İBRÂHİM HAKKI NIN KIYÂFET-NÂMELERİ

Amil ÇELEBİOĞLU

Kıyâfe(t) kelimesi, arapça olup bir **kimsenin ardınca gitmek** (1) mânâsına gelen **k a v f** kökünden müştaktır. **Firâset ve kimsenin ardınca olmak** (2), **iz sürüp gitmek** (3) mânâlarına gelir. Bu kelime, türkçedeki **e l b i s e**, **ş e k i l**, **h e y ' e t**, **s û r e t**, **z â h i r** ve **k ı l ı k** gibi mânâlarıyla arapçada herhâlde kullanılmış değildir. Farsçada ise türkçedeki mânâlar mevcut olmakla (4) bu kelimenin, türkçeye farsçadan geçtiği söylenebilir.

Mevzûu, bir kimsenin saç, göz, kulak, el, ayak v.s. gibi uzuvlarından ve dış görünüşünden onun ahlâk ve karakter husûsiyetlerini diğer bir ifâdeyle zâhirinden bâtinî vasıflarını tahmin ve tesbit etmek olan ilme de **kıyâfe(t)** ilmi (**p h y s i o g n o m y**) denilmiştir.

Bir bakıma insan vücûdu, rûhu kaplayan, onu muhâfaza eden âdetâ bir elbise, bir kıyâfettir. Nitekim Hz. **M e v l â n â**, bu mânâda :

Bil ki oldu rûha ten gûyâ libâs
Bî-libâs ol lâbisi kıl iltimâs

-
- (1) Mustafa Ahterî, Ahterî-yi Kebir, İstanbul, 1292, c. II, sh. 152.
 - (2) a.e.c. II, sh. 155.
 - (3) Ahmed Âsım, Kâmus Tercümesi, İstanbul, 1305, c. III, sh. 713. Mine Mengi (Kıyâfetnâmeler üzerine, TDAY, Belleten 1977, Ankara, 1978, Sh. 300), bu kelimenin kökünü, yanlış olarak «kfv, kfâ» şeklinde göstermiştir.
 - (4) Feridun Kâr, Ferheng-i Cedîd Farsî be-Farsî Tahran, 1345/1966, sh. 1084. F. Steingass, A Comprehensive Persian-English Dictionary, Beyrut, 1970, sh. 997.

Bil ki bu ten, rûha elbise gibidir. Elbiseyi bırak! Onu giyineni ara, buyurmuştur (5).

Türk Edebiyatında, bu mevzûda yazılan eserlere, **V e s î l e t ü'l-İ r f a n**, **Z ü b d e t ü'l-İ r f a n** gibi husûsî isimlerin dışın-da, umumiyetle «Kıyâfet-nâme» adı verilmiştir.

Bu ilmin mütehassısına, daha doğrusu **firâsetle bir kimsenin nesebini bilen kişiye k â y i f** denir. (6) Türkçe ve farsçada ise bu mânâ, daha şumullü olarak kıyâfet ilmi erbâbı için **k ı y â f e (t) -ş i n a s (p h y s i o g n o m i s t)** tâbiriyle karşılanmıştır.

Kıyâfet ilmi, birbiriyle alâkalı olarak çeşitli guruplara ayrılabilirse de umûmî mâhiyette, **k ı y â f e t ü'l-i s r** ve **k ı y â f e t ü'l-b e ş e r** olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. (7).

K ı y â f e t ü'l-i s r, insanların, sığır, katır, merkep v.s. gibi hayvanların yollardaki ayak izlerinden bahseden bir ilimdir. Bu ilme vâkıf olanlar, ayak izleri vâsıtasıyla genci ihtiyardan, erkeği kadından tefrik ederler (8). Bu konuya dâir şu hikâye meşhurdur :

Üç arkadaş birlikte seyahat ediyorlarmış. Birgün bunlar, yolda bâzı hayvan izleriyle karşılaşır. Birisi izin, deve izi olduğunu belirttiikten sonra diğeri, bu devenin bir gözünün kör, üçüncüsü bir ayağının topal, birincisi kuyruğunun kesik... olduğunu söyler. Ne-ticede yoldaki otların sâdece bir cihetten yenmesiyle devenin bir gözünün körlüğü, izlerden birinin daha hafif çıkmasıyla topallığı, yerdeki bâzı kan damlalarıyla (hayvan, kendisini sokan sinek ve-ya böcekleri kuyruğuyla kovamadığından) kuyruğunun kısalığı tah-min edilerek anlaşılmıştır.

K ı y â f e t ü'l-i n s â n i y y e, **k ı y â f e t ü'l-e b d a n** da denilen **k ı y â f e t ü'l-b e ş e r** veya kısaca kıyâfet ilmi ise, daha önce de belirttiğimiz gibi insanın beden yapısından ahlâkî vasıflarını tahmîne ve uzuvlarından nesebini tesbite dâirdir. Arap-çada, kıyâfet ilmi karşılığında daha ziyâde «firâset» ilmi tâbiri

(5) Mısnevî-i Şerif, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfî Tercü-mesi, Hz. Amil Çelebioğlu, İstanbul, 1969, c. III, sh. 61.

(6) Mustafa Ahterî, Ahterî-yi Kebîr, İstanbul, 1292, c. II, sh. 155.

(7) Kâtib Çelebi, Keşfüzzünün, İstanbul, 1943, c. II, sh. 1366.

(8) a.e., c. II, sh. 1181. Taşkoprüzade Ahmed, terc. Kemâleddin Mehmed, Mevzûatü'l-Ulûm, İstanbul, 1313, c. I, sh. 379.

kullanılmıştır. Yalnız bunu, «ferâset» ile karıştırmamalıdır. O takdirde **ferâset, binicilik fenninde ve at kısmına mahsus ahvâlde hâzik ve mâhir olmak mânâsıdır.**(9).

Mevzû ve husûsiyet itibâriyle kıyâfet ilmine pek yakın veya nisbeten uzak, yâhut bu gurupta tasnif edilebilecek çeşitli ilim dalları bulunmaktadır. **İ l m - s î m â**, insanın sîmâsından ahlâkını anlama, **i l m - i k e f**, avuçtan ve ondaki çizgilerden hükümler çıkarma, **i l m - i - h u t û t**, alındaki çizgilerden ömrün uzunluğuna veyâ kısalığına, zenginliğe veyâ fakirliğe dâir ve benzeri tahminlerde bulunma, **i l m - i i h t i l â c**, seğrimelerden bazı mânâlar çıkarma (10), **i l m - i i y â f e**, kuşların uçuşundan bir mânâ çıkarma ve tefe'ülde bulunma, **i l m - i r i y â k a**, dağ ve sahralarda su tesbiti (11), milletlerin umûmî karakterleri, (12) bâzı hayvanların tabiatı, hayvan tipleriyle insan karakteri arasında bir benzerlik kurma (13) gibi çeşitli ilimler ve konular, misâl olarak söylenebilir.

İ l m - i s r, firâset ilmine nazaran daha müsbet görülebilir. Bir takım tecrübe, **görüŖ kuvveti, muhayyile ve hâfıza** (14) ile netice alınabileceği gibi nisbeten tâlim ve tahsili de mümkündür. Kaçan esirleri ve köleleri, kaybolan çocuk ve hayvanları arayıp bulmada av hayvanlarını ve düşmanı tâkib etmede ayak izlerini incelemenin, bu ilimden anlamanın faydası âşikârdır.

Firâset ilmi ise **istidlâl ve delille olmaktan çok hadsiyyât ve tahminledir. Bu ilim, tedris ve tâlim ile mümkün değildir. Bunun için bu babda kitab tasnif edilmemiştir.** (15) Buna rağmen bu ilimden, bilhassa araplarda, doğan çocuğun nesebini tâyinde istifâde edilmiş olduğu gibi (16) siyâset sâhasında, saraya alınacak kimse-

(9) Ahmed Âsım, Kamus Tercümesi, İstanbul, 1305, c. II, sh. 978.

(10) Sevdâî, İhtilâc-nâme, Topkapı Sarayı Müz. Ktp., Hazine bl. nr. 296. İbrâhim Hakkı, Mârifet-nâme, İstanbul, 1330, sh. 215-216.

(11) Taşköprüzade Ahmed, terc. Kemâleddin Mehmed, Mevzûatü'l-Ulûm, İstanbul, 1313, c. I, sh. 381.

(12) Ebî Abdillâh ibni Muhammed, Kitâbü'l-Âdâbü's-Siyâse, terc., İstanbul, 1291, sh. 42 vd.

(13) a.e., sh. 5. ayrıca bkz. William F. Ogburn, Sociology, Cambridge, 1940, sh. 211. İnsanlar ve hayvanlar arasında benzerlik var mıdır? Yeşilay, İstanbul, 1978, s. 532, sh. 11.

(14) Ahmed Rif'at, Lugat-i Târihiyye ve Coğrafiyye, İstanbul, 1300, c. VI, sh. 54.

(15, 16) Kâtib Çelebi, Keşfüzzünun, İstanbul, 1943, c. II, sh. 1366.

ler bakımından, köle ve câriye alım-satımlarında faydalanılmıştır (17).

Vucud yapısıyla ahlâk arasındaki münâsebetlerin mevcûdiyeti, hiçbir zaman bir muayyeniyet ve kat'iyet göstermezse de herhâlde hayat şartlarının, devamlı meşgul olunan işlerin, maddî ve mânevî alışkanlıkların ve bunlarla alâkalı davranışların (18), çeşitli rûhî huzursuzlukların - sigara içenlerin öksürmesi, çocukluğunda fazla bisiklete binenin bacaklarının kalınlaşması, el ve tarla işleriyle uğraşanların parmak ve pazularının irileşmesi, maddî ve mânevî ıztırağın gözlerden, yüz ve alın çizgilerinden yansması gibi - bedenimiz üzerindeki tesirlerini müşâhede etmek, bu bakımdan da bu mevzûdan faydalanmak mümkündür.

İslâmîyetten önce, dünyânın bir çok ülkelerinde bu ilim sâhası ile meşgul olunmuş, bu hususta çeşitli fikirler serdedilmiş ve eserler yazılmıştır.

İnsanı tiplere göre ayırmak teşebbüsü, ilk önce milâddan önce V. yüzyılda yaşamış olan yunan hekimi H i p p o c r a t e s'de görülür. (19) Sıhhat ve mizacla ilgili olarak insan vücûdu, d e m (kan, blood), b a l g a m (phlegm), s a f r a (yellow bile) ve s e v d â (black bile) olmak üzere dört karışım (a h l â t-ı a r- b a'a) ihtivâ eder. (20) **Milâddan sonra II. yüzyılda yaşayan B e r g a m a l ı H e k i m G a l i e n,** mizacları, demevî, choleric (safravî), flegmatik (balgami) ve melânkolik olmak üzere dörde ayırır. (21).

Keşfüzzünun'da, B u k r a t (H i p p o c r a t e s) ile alâkalı şöyle bir hikâye nakl olunmaktadır :

«Firâset ilminde üstâd olan İ f l i m u n (P o l e m o n i s, P h i l e m o n) (22) adında birisi, insanın terkibinden ahlâkına

(17) Zübdetü'l-İrfan fî Alâmâtî'l-İnsan, İstanbul, 1290, sh. 3.

(18) Gerard I. Nierenberg and Henry H. Calero, How to Read a Person Like a Book, London, 1973.

(19) Selmin Evrim, Psikoloji Açısından Şahsiyette bir Buud olarak İçer Dönüklülük Dışa Dönüklülük Sorunu Üzerine bir Araştırma, İstanbul, 1967, sh. 16.

(20) Hippocrates, On the Nature of Man (Kitâbu Bukrat fî Tabîati'l-insan), J. N. Mattock and M.C. Lyons, Cambridge, 1968, c. IV, sh. 6 vd.

(21) Selmin Evrim, g.e., sh. 16.

(22) Kitâbu İflimun fi'l-Firâse, Bibliothecae Academiae Lugduno Batavae, MCCVI. cod. 198 (1) col. Filimun el-Hakîm, Kitâbü'l-Firâse, Haleb, 1347.

dâir delil getirilebileceğini iddia etmiştir. B u k r a t'ın talebeleri bunu imtihan etmeyi düşünürler. B u k r a t'ın bir resmini yaparak İ f l i m u n'a verirler. İ f l i m u n, resim üzerinde derin derin düşünür ve -Bu resmin sâhibi, zinaya düşkün birisidir- der. İ f l i m u n, onun kim olduğunu bilmiyordu. — Yalan söylüyor-sun. Bu B u k r a t'ın resmidir — dediler. İ f l i m u n, B u k r a t'a gidiniz, ona sorunuz, şüphesiz benim ilmimi tasdik edeceksiniz — dedi. Ona gittiler, denileni söylediler. B u k r a t da — İ f l i m u n doğru söylemiştir. Ben zinayı severim, lâkin nefsimе mâlik bir insanım — der.» (23).

Resimle şahsiyet tesbitine dâir diğer bir rivâyet de şöyledir : «E f l â t u n, bir dağ tepesini mesken ittihaz etmişti. Tepeye çıkan yolun başına da bir nakkaş koydurmıştu. Kendisiyle sohbet etmek isteyen kimselerin önce sûretlerini tasvir ettirir, firâset gözüyle o tasviri tetkik eder, sohbele lâyık görürse ziyâretçisine iltifat eylerdi.» (24).

E f l â t u n insanları, «derin ve sathî» olmak üzere ikiye ayırır. A r i s t o da P l a t o n'un bu ayırımını kabul etmekle beraber görüş açısı kendisini fizyolojik esaslara dayanmaya daha fazla sevkeder. (25) A r i s t o, İ s k e n d e r'e siyâset yollarını birer birer öğretirken o arada bir de firâset ilminden ehemmiyetle bahsederek onu öğrenmek için tavsiyede bulunuyor. Ve onun doğru bir ilim olduğunun sebebini isbat edebileceğini iddia ediyor. (26)

B u k r a t, C â l i n u s (G a l i e n), E f l â t u n, İ l a d u s ve A r i s t o'nun kıvâfet ilmiyle alâkalı söz ve eserlerinin bahsi ve tercümeleri, islâm âlemindeki bu konuyla ilgili eserlerde de geçmektedir. (27)

A h l â k-i M u h s i n 'de Sâsâni padişahı N û ş i r e v a n için hükemâ tarafından bir firâset kitabı yazılmış olduğunu ve

(23) Kâtib Çelebi, Keşfüzzünun, İstanbul, 1943, c. II, sh. 1367.

(24) Osmanzâde Tâib Ahmed, Ahlâk-ı Ahmedî (Ahlâk-ı Muhsinî terc.), İstanbul, 1256, sh. 75.

(25) Selmin Evrim, a.g.e., sh. 17.

(26) Hayyam Pur, Kıyâfet-nâmeler, İstanbul, 1941, Türkiyat Enst., Mezu-niyet tezi, nr. 126, sh. 8.

(27) Ebî Abdillâh ibni Muhammed, Kitâbü'l-Âdâbi's-Siyâse fî İlmi'n-Na-zari'l-Firâse (terc.), İstanbul, 1291, sh. 3, 6.

N û ş i r e v a n'ın bu kitaba bakarak hükmettiğini görüyoruz. (28)

Hind âlimlerinin de bu ilim konusuyla alâkadar oldukları bilinmektedir. Meselâ, manzum bir kıyâfet-nâme sahibi olan **V i s â l î**:

Hind diyârında var idi bir pîr

Hayli ilm-i firâset ile şehir

beytiyle bu husûsu tesbit etmektedir. (29).

İslâmî devirde, kıyâfet hakkında yazılmış ilk eserin müellifi, **İ m a m Ş â f i î** (150-204/767-819) görünmektedir. Bu gün için onun, bu mevzûda kaleme aldığı bir telifi veya tercümesi elimizde bulunmuyorsa da muhtelif kaynaklarda böyle bir eserin mevcûdiyetine ve şöhetine hatta (eğer rivâyetler sahîh ise) **İ m a m Ş â f i î**'nin bu nev'iden bir risâle yazabilecek mizacda oluşuna dâir işâretler bulunmaktadır.

Meselâ: **Hikâyet olunur ki İ m a m M u h a m m e d ü b n i'l-H a s a n ile İ m a m Ş â f i î (r.a.) bir kimse gördüler. İ m a m M u h a m m e d, şahs-ı mezbur için neccardır dedi İ m a m Ş â f i î haddaddır dedi. Pes ol şahsa san'atından suâl eylediler. Ol, haddad idim, hâlen neccarım dedi. (30).**

El-K i n d î denmekle meşhur **Y a'k u b ibni İ s h a k** (öl. III/IX. y.y. ortaları)'ın **R i s â l e t'ün f i'l-F i r â s e** adlı bir eseri olduğunu biliyoruz. (31) **Y u h a n n a i b n ü'l-B ı t r r ı k** (IV/X. y.y.), **A r i s t o n u n İ s k e n d e r** için yazdığı siyâset kitabını, **K i t â b ü's-S i y â s e f i T e d b î r i'r-R i y â s e** (32) adıyla arapçaya tercüme etmiştir. On makaleden ibâret olan bu eserin ikinci makalesinin son kısmı, firâsete dâirdir. **M u h a m m e d i b n i Z e k e r i y a R â z î** (240-320/854-932)'nin tıbbâ dâir **E l-M a n s u r î** isimli on makalelik kitabının ikinci makalesi firâset konusundadır. (33) **K â t i b Ç e l e b i**'nin haber ver-

(28) Hayyam Pur, g. tez. sh. 8. Farsça metin için bkz. İst. Ün. Ktp. F.Y. nr. 368, yk. 88.

(29) Visâli, Vesîletü'l-İrfan, Erzurum, A.Ü. Ktp. A. Sırrı bl.nr. 269, yk. 39^b

(30) Taşköprüzade Ahmed, terc. Kemâleddin Mehmed, Mevzûatü'l-Ulûm, İstanbul, 1313, c. I, sh. 379. Osmanzâde Tâib Ahmed, Ahlâk-i Ahmedî, İstanbul, 1256, sh. 72.

(31) Ş. Sâmî, Kâmusü'l-Âlâm, İstanbul, 1314, c. V, sh. 3898.

(32) Süleymaniye Ktp., Ayasofya bl. nr. 2457, 2890. Nuruosmanive Ktp. nr. 4927.

(33) Üsküdar Selimağa Ktp., nr. 886. Cümelü Ahkâmi'l-Firâse, Halep, 1347.

diğine göre İ b n i S î n a (370-428/980-1036-37)'nın da bu mevzûda bir risâlesi vardır. (34) G e v r e k z â d e'nin kıyâfet-nâmesi de İ b n i S î n a'nın muâsırı olan E b û S e h l M e s î h î'nin arapça bir firâset-nâmesi olduğunu bildirmektedir. (35) Aynı asır müelliflerinden E b u'l-K â s î m A b d ü l k e r î m i b n i H a v â z î m K u ş e y r î (376-465/986-1072-73)'nin, E t v â r ı S e l â t î n ü'l-M ü s l i m î n adlı eserinin bir bölümü firâsetle ilgili umûmî hükümleri ihtivâ etmektedir. (36).

F a h r e d d i n-i R â z î (544-606/1149-1209)'nin de arapça yazılmış bu nev'i eserlerin en iyilerinden biri olan bir K i t â b ü'l-F i r â s e t'i mevcuddur. (37) M u h y i d d i n i b n ü'l-A r a b î (560-638/1164-1240)'nin E t-T e d b î r â t ü İ l â h i y y e f î I s l â h i'l-M e m l e k e t i'l-İ n s â n i y y e adlı eserinin sekizinci bâbı ile E l-F ü t ü h a t ü'l-M e k k i y y e'nin yüz kırksekizinci bâbı firâset konusuyla ilgilidir. E b î A b d i l l a h i b n i M u h a m m e d i b n i e b î T â l i b i'l-E n s â r î e d-D î m î ş k î'nin K i t â b ü'l-Â d â b v e's-S i y â s e f î İ l m i'n-N a z a r i v e'l-F i r â s e (telifi: 750/1349)'sini, bu mevzûda arapça yazılmış tanınmış eserler arasında zikredebiliriz. (38).

Farsça kıyâfet-nâmelerden K e m â l e d d i n A b d ü r r e z z a k K â ş â n î (öl. 730/1329)'nin eserini (39), D e r v i ş A b d ü r r a h m a n M î r e k (VIII/XIV. yy.)'in S u l t a n E b û S a î d B a h â d ır (öl. 736/1335)'a ithaf ettiği T u h f e t ü'l-F a k î r'ini (40), S e y y i d A l i H e m e d â n î (öl. 786/1384)'nin Z a h î r e t ü'l-M ü l û k (beşinci bâbın sonları)'ünü (41), H ü s e y i n V â i z K â ş i f î (öl. 910/1504)'nin firâsetle alâkalı bir bölüm ihtivâ eden A h l â k-ı M u h s i n î'sini (42) ilk plânda

(34) Keşfüzzunun, İstanbul, 1941, c. I, sh. 879.

(35) İstanbul Üniv. Ktp., T. Y. nr. 2695.

(36) Nuruosmaniye Ktp. nr. 2389, türkçe tercümesi, İstanbul Üniv. Ktp. T. Y. nr. 2212.

(37) Ş. Sâmî, K â m ü s ü'l-Â l â m, İstanbul, 1314, c. V, sh. 3346.

(38) Bu eserini türkçe tercümesi, 1291/1874 de İstanbul'da taş basması olarak basılmıştır.

(39) a.e., sh. 7.

(40) Süleymanîye Ktp., Fâtih bl. nr. 5345.

(41) İstanbul Üniv. Ktp., T. Y. nr. 2671. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., E. H. bl. nr. 1351.

(42) Türkçe tercümesi için bkz. Osmanzâde Tâib Ahmed, Ahlâk-ı Ahmedî, İstanbul, 1256, 34. bab, sh. 72-76.

hatırlayabiliriz. (43).

Bizim tesadüf edebildiğimiz kadariyle, bu mevzûa temas eden türkçe ilk manzum eser, Bedri Dil şâd bin Muhammed Oruc'un, Sultan II. Murad'a ithâfen 829/1426 yılında yazmaya başladığı Murâd-nâm e adlı mesnevîsidir. (44) Mûsikîyle ilgili 34. babda :

**Şu kim ağ etlü durur aña nerm
Olan perdeyi çalalar ola germ**

gibi birkaç beyitte, cild ve göz rengi ile mûsikî arasında bir mû-nâsebet kurulmuştur. (45) Köle ve câriye satın almaktan bahseden 40. babın başlarında :

**Evet bil ki âdem-şinâs olmağa
Her işe yarar olanı almağa**

**Gerekdür ki °ilm-i firâset bile
Bu gez özün ehl-i riyâset bile**

denilerek yer yer bu konuyla alâkalı husûsiyetlere temas olunmuştur. (46).

Fâti h S u l t a n M e h m e d devri vezirlerinden M a h m u d P a ş a'nın muhâsibi ve 895/1490 yılında tamamlanan S e l â t i n-n â m e adlı eserin müellifi, S a r ı c a K e m â l, adı geçen manzûmesinde :

**Kı düzdüm türkî dilden iki nâme
Ferâset-nâmedür bir Sûz-nâme (47)**

beytiyle iki kitabını daha haber vermektedir. Maalesef günümüze kadar nüshalarıyla karşılaşılmayan bu iki eserden birincisi, konumuzla ilgili ve H a m d u l l a h H a m d'ın Kiyâfet-nâmesinden biraz önce veyâ sonra, herhâlde takrîben yakın yıllarda yazılmış

(43) Bu mevzûda farsça yazılmış en son eserlerden birisi, Ali Deştistânî'nin tercümesidir: Kiyâfe-Şinâsî, 1350/1971.

(44) Millî Ktp. nr. (694/1976. Bu esere dâir daha fazla mâlûmat için bkz. Amil Çelebioğlu Kâbus-nâme tercümesi Murad-nâme'ye dâir, Türk Kültürü, Ankara, Ekim 1978, s. 192, sh. 15-24.

(45) a.e., yk. 207^a.

(46) a.e., yk. 259^b vd.

(47) Robert Anhegger, Selatinname müellifi Kemal, TDED., İstanbul, 1952, c. IV, sh. 461.

olabilir. Mâmafih eğer beyitte bir imlâ veya okuyuş hatâsı yoksa zikredilen eserin atla, binicilikle alâkalı bulunması da, ihtimâl dâhilindedir.

Nüshası mevcut olan ilk müstakil eser olarak da A k ş e m s e d d i n z â d e H a m d u l l a h H a m d î (853-909/1449-1503)'nin manzum kıyâfet-nâmesiyle karşılaşıyoruz.

Diğer türkçe eserlerden F i r d e v s î i R û m î (S u l t a n II. B â y e z i d devri)'nin F i r â s e t - n â m e'sini (48), Ş â b â n - ı S i v r i h i s â r î'nin 938/1531 de D â m a d İ b r â h i m P a ş a'nın emriyle yazdığı manzum tercümesini, (49) Bayramiye meşâyihinden İ l y a s i b n i İ s â y i S a r u h a n î (öl. 967/1559-60)'nin Kıyâfet-nâmesini, (50) A b d ü l m e c i d i b n i Ş e y h N a s ú h (öl. 973/1565)'un manzum Kıyâfet-nâme'sini, (51) M u s t a f a i b n i E v r a n o s (II. S e l i m (974/982/1566-1574)'un Kıyâfet-nâme'sini (52), B â l i z â d e M u s t a f a E f e n d i'nin 983/1575 de tamamlayıp III. M u r a d'a ithaf ettiği eserini (53), B â l i z â d e muâsırı N e s i m î'nin K i f â y e t ü l - F i r â s e'sini, (54) N i ğ d e l i V i s â l i'nin 1003/1595 te, padişahın cülus tarihinde veyâ daha sonra yazıp S u l t a n III. M e h m e d'e ithaf ettiği V e s î l e t ü l - İ r f â n'ını (55), L o k m a n b i n H ü s e y n'in 1010/1601 de yazdığı K i y â f e t ü l - İ n s â n i y y e f î Ş e m â l i'l - O s m â n i y y e'sini, (56), Ş e y h Ö m e r ü l - H a l v e t î'nin 1030/1620 târihli manzum tercümesini, (57) Ö m e r F â n î E f e n d i (öl. 1032/1622-23)'nin Kıyâfet-nâme'sini, (58) E r z u r u m l u İ b r â h i m H a k k ı (1115-1194/1703-1780)'nın Kıyâfet-nâmesini, G e v r e k z â d e H â f ı z H a s a n (öl. 1216/1801)'in tercümesini, (59) M u s t a f a H â m î P a ş a

(48) M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333, c. II, sh. 359.

(49) Nuruosmaniye Ktp. nr. 4099.

(50) M. Tâhir, a.g.e., C. I, sh. 18.

(51) a.e.,c. I, sh. 113.

(52) a.e.,c. II, sh. 49.

(53) Nuruosmaniye Ktp. nr. 4100.

(54) İstanbul Üniv. Ktp., T. Y. nr. 5413.

(55) Erzurum, A. Ü. Ktp., A. Sırrı bl. nr. 269.

(56) Millet Ktp., Tarih bl. nr. 1216.

(57) Kâtib Çelebi, Keşfüzzunun, İstanbul, 1943, c. II, sh. 1367.

(58) Bursalı M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333, c. I, sh. 118.

(59) İstanbul Üniv. Ktp., T. Y. nr. 2695.

(öl. 1295/1878)'nin F e n n-i K ı y â f e t'ini (60) misâl olarak gösterebiliriz. Bunların ekserisi mensurdur. Bir çoğu arapçadan tercüme edilmiş olmakla beraber, tercüme tesirleri az ve çeşitli ilâvelerle telife yaklaşanlar da vardır.

Görüldüğü üzere islâm âleminde başlı başına bir ilim mevzûu olan kıyâfetnâmeler, telif veya tercüme edilegelmiştir. Bilhassa İslâmî Türk Edebiyatında bu nev'in mahsullerinin onsekizinci asra kadar artarak devam ettiğini, dolayısıyla bu ilme karşı bir alâkanın mevcûdiyetini müşâhede ediyoruz. Müteâkır asırda bu ilme karşı ilgi azaldığı gibi son devirlerde kıyâfet mevzûununun ciddiye alınmadığına şâhit olmak da mümkündür.

Batıda ise durum tamâmen aksine olmuştur diyebiliriz. Başlangıçta bu mevzû, müstakil bir ilim konusu teşkil etmekten daha çok, bâzı eserlerde fizyolojik görüşler olarak aksettiriliyordu. **S h a k e s p e a r e'in (1564-1616) J u l i u s C e a s a r'ın birinci perdesinde iki tip insanı nasıl karşılaştırdığı mâlumdur. Burada hem beden yapısı telâkkisi hem de bu yapıyla birlikte gittiği farz olunan karakter ve ahlâkla ilgili kıymet hükümleri vardır. (61) Fransız filozofu ve fizikçisi P a s c a l'ın (1623-1662) iki nev'i zihniyet 'esprit' ayırt ettiği bilinir. Birinci tip, gördüğü eşyâdan kalbe v e iç âleme doğru iner, diğeri daha ziyâde, mantık ve riyâziyyeye dayanır. (62).**

Öte yandan, tipolojiler ve bâhusus somatik morfolojiler hayli geliyordu. **H i p p o c r a t e s'in açtığı çığırda yürüyen çeşitli araştırmacılar görülüyordu. XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlangıcı, bâzı müelliflere göre tipolojilerin «altın» çağı olmuştur. (63).**

Fizyonomi, yâni kıyâfet ilmi, belki aslından bir hayli uzaklaşmış fakat esasta kaynak olmuş yeni bir çok mevzûları ve ilim dallarını doğurmuştur. Bu arada el yazısından, fotoğraftan, renk tercihlerinden v.s. den yapılan şahsiyet tahlillerini sayabiliriz. (64)

(60) Miralay el-Hâc Mustafa Hâmî, Fenn-i Kıyâfet, 1280.

(61) Selmin Evrim, Psikoloji Açısından Şahsiyette bir Buud olarak İçer dönüklülük-Dışa dönüklülük Sorunu üzerine bir Araştırma, İstanbul, 1967, sh. 17.

(62) a.e., sh. 17.

(63) a.e., sh. 18.

(64) Bu mevzûlarla ilgili çalışmalar için bkz. İstanbul Üniv. Ktp. Mezuniyet tezleri nr. 2817, 3035, 3220, 3331.

Bilhassa beden yapısıyla karakter arasındaki münâsebetlere âit bilgilerin tecrübe yoluyla inkişaf etmesi, kriminolojide fayda sağladığı (65), **bedenle ruh arasındaki korrelasyonu, müsâid şartlar dâhilinde sırf riyâzî olarak (beden yapısı endeksi, yâni deneme neticesi elde edilen adet vâsıtasıyla) ifâde etmenin, teknik bakımından mümkün olduğu** ileri sürülmüştür. (66).

İnsanın beden yapısından karakterine, ahlâkına dâir bir hüküm çıkarmak -Hernekadar bâzan her hüküm sonunda: **Bu gizli sırları Allah'dan başka kimse bilmez ise de, Doğrusunu en iyi Allah bilir, Çalışmakla, sa'y ü gayret ile bu mizacları değiştirmek mümkündür** diye tasrih ve tereddüt izhar eden müellifler olmuşsa da -, bu hüküm ve netîceler, ne derece doğru ve ne derecede dînin mâhiyetiyle çatışmayabilirdi? Bu bakımdan bu mevzû, dînî delillere istinad ettirmek veya başlangıcı itibâriyle islâmî olmadığından islâmî bir görünüşe bürümek için bâzı âyet-i kerîmelere, hadîs-i

- (65) Caeser Lombroso, İngilizceye terc. H.P. Horton, Crime, Its Causes and Remedies, Boston, 1911. C. Lombroso, İngilizceye terc. Peter Owen, The Female Offender, London, 1959.

Orta çağ Avrupasında «cürmün sebepleri, tabiî hastalık hâllerine ve yaratılıştan mevcut olan bozucu şeytânî ruhlara dayandırılıyordu. Kötü hareketler de muayyen fizikî işaretler ile tefsir edilmeğe çalışılıyordu... Ondokuzuncu yüzyılda ise mücrimler ile ilmî tarzda çalışmalara teşebbüs edildi... Caesare Lombroso (1836-1909) vucud ölçüleri ve yüz ölçüleri tetkikleri sonunda şu kaideyi koydu: 'Umumiyetle bir çok mücrimler çıkıntılı kulaklara -yelken kulak-, bol ve gür saçlara, seyrek sakala, çok iri alın kemiğine ve çeneye... mâlik-tirler'...

Bu teori iddia ediyordu ki mücrimler ve mücrim olmayanlar birbirlerinden farklı bünye yapılarına sahiptirler...» Lombroso'ya «göre, sosyal şartlar ancak anormal bir insanın cürüm fiilini yapmasına vesîle olurlar...» Hâlbuki «Suçluluk hâdisesi izole edilmiş, münhasıran bir faktöre bağlı olan bir keyfiyet olmadığı gibi, dâima değişme ve oluş hâlinde bulunan bir akışın içerisinde, yâni sosyal bünyede her zaman aynı faktöre bağlı olarak da ortaya çıkmaz. O, aynı anda sosyolojik, psikolojik, biyolojik faktörlerin içtima ettiği bir hâldir. Fakat mâhiyeti bakımından suç tamâmen sosyolojik bir fenomendir.» (*)

- (*) Nihad Nirun, Sosyal Düzensizlikte Şahsî Davranışın Yeri, Araştırma (DTCF. Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi), Ankara. 1968, c. VI, sh. 175-178.
- (66) Ernst Kretschmer, terc. Mümtaz Turhan, Beden Yapısı ve Karakter, İstanbul, 1949, sh 253. Ayrıca bkz. Francis Baud, Physionomie et Caractère, Paris, 1969.

şeriflere ve islâm büyüklerine âit atıf ve hikâyelere yer verilmiştir. Bunlardan bâzı tesbitlerimizi naklediyoruz :

(Fakirler için)... Ey Resûlüm, sen onları simâlarından tanır-sın. (67).

Mücrimler (müşrikler) simâlarından tanınır da perçemleriyle ayaklarından yakalanırlar. (68).

Hz. M e v l â n â, bu ilhamla şöyle demiştir :

Reng-i rûyim gör ki oldu hemçü zer
Kim derûnumdan virür çehrem haber
Çün muarrif didi simâyâ Hudâ
Dide-i ârif olur simâ-nümâ
Reng-i rû gammâzdır hemçün ceres
Eyler ihbâr-ı feres savt-ı feres

Yüzümün renginin altın gibi sarardığını gör. Çehrem içimden haber vermektedir. Cenâb-ı Hak, yüz için bildirici dedi. Bu yüzden âriflerin gözü, simâ görücü olur. Yüzün rengi çan gibi gammazdır. Atın sesi, atın varlığından haber verir. (69).

Mü min'in firâsetinden sakınınız, muhakkak ki o, Allah nûruyla bakar. (70)

Hayrı, güzel yüzlüden taleb ediniz. (71).

Rivâyet olunur ki bâzı ekâbir-i fukahâ bu ilmin ashâbına tas-hih-i ensabda ta'vîl ve i'timâd etmeyi re'y ve ictihad eylemiştir. Nitekim İ m a m Ş â f i î (r.a.) böyle istişhad eylemişlerdir ki Hazret-i Resûlallahtan (s.a.) menkuldür ki Ü s â m e b i n Z e y d ile (r.a.) bez kadife içinde nâyim idiler. Hazretin kade-meyn-i şerifeyni açılmış idi. Bir şahs-ı kâif gelip vâkıf oldukça eyitti : Bu akdâmın bâzı bâzındandır. Hazret-i risâlet-penah dahil kâifin bu kavlından mesrur ve kalb-i şerifleri pür hubûr oldu. Zira müşrikîn-i tâgîn neseb-i şerifinde tâgîn idiler. ol rivâyete binâen İ m a m Ş â f i î eyitti : Eger kavlı-kâif ta'vîl olunup hüccet

(67) Bakara Sûresi, 273. âyet.

(68) Rahman Sûresi, 41. âyet.

(69) Mesnevî-i Şerif, Aslı ve Sâdeleştirilmişiyile Manzum Nahîfi Tercümesi, Hz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, 1967, C. I, sh. 52.

(70, 71) Hadîs-i Şerif.

olmasa Hazret-i risâlet-penah onunla izhâr-ı sürur ve behcet ey-
lemezler idi. Ammâ İ m â m-ı A'z a m Hz. Eb û H â n î f e
(r.a.) buyurdular ki Hazretin izhâr-ı sürur ettikleri müşrikîn-i liâm
kendiler zu'munda hüccet olan nesne ile ilzâm olundukları için
idi. (72).

Nitekim Hazret-i O s m a n (r.a.) hazretlerinin huzûr-ı lâ-
miu'n-nurlarına bir kimse dâhil oldu. Hazretin nazar-ı dakıkları
ol kimesneye taalluk eyledikte — Subhânallah, bu vaktin ne aceb
âdemleri var, gözlerini mehârimden hıfz etmez — buyurdular. Me-
ger recl-i mezkur huzûr-ı mezkûra gelmezden evvel haram olan bir
şeye nazar etmiş imiş. ol vakt recl-i mezkur Resûlullahtan (s.a.)
sonra vahy mi nâzil oldu? dedikte, Hazret-i O s m a n (r.a.)-
Nâzil olmadı, lâkin firâsetle ma'lûm oldu. Sen işitmedin mi Re-
sûllallah (s.a.) hazretlerinin kavli şerîfini, «İttekû firâsete'l-mü'min
feinnehu yenzuru bi-nûrullah, yâni mü'minin firâsetinden kendi-
nizi hıfz edin. Zirâ mü'min, Allâhu Taâlâ'nın nûru ile nazar eder»
diyü buyurdular. Vaktâ ki sen benim yanıma dâhil oldukta gözle-
rinde alâmet-i ma'siyet gördüm — buyurdular. (73).

H a m d u l l a h H a m d î (853-909/1449-1503)'nin te'lif tâ-
rihini bilmediğimiz K ı y a f e t-n â m e'si, «feilâtün mefâilün fe-
ilün» vezniyle yazılmış olup kısmen tertib husûsiyetlerini ihtivâ
eden takriben 150 beyitlik bir mesnevîdir.

Hamdele, salvele ve na't mâhiyetindeki beyitlerden sonra «se-
beb-i te'lif» diyebileceğimiz kısımda şâir, bu manzûmesini, Mevlâ'-
nın emrine uyarak yazdığını belirtir.

İnsanların, sîrette bir, sûrette farklı yaratıldıklarına, sûretin
sîrete nişan olduğuna işâreti müteâkib asıl konuya geçilmiştir. Yir-
mialtı başlık altında renk, yanak, boy, et, hareket, saç, baş, alın, ku-
lak, kaş, göz, yüz, burun, ağız, ses, gülmek, dudak, boyun, omuz, çe-
ne, sakal, bilek ve el, parmak, sırt, karın, baldır - ayak ve ökçe ile
ilgili, kıyâfet ilmi itibâriyle menfî ve müsbet husûsiyetler kısaca
zikrolunmuştur. Beyân-ı muâraza kısmında, zıd husûsiyetler mev-
cud olduğu takdirde müsbet olanının tercih edileceğinden, Beyân-ı

(72) Taşköprüzade Ahmed, terc. Kemâleddin Mehmed, Mevzûatü'l-Ulûm,
İstanbul, 1313, c. I, sh. 380.

(73) Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Fütûhatü'l-Mekkiyye, 148. bab, terc. Şâkir
İbni Hüseyin, Firâsetü'l-Hikemiyye fî Kıyâfeti'l-İnsâniyye, (yer ve
târih gösterilmemiş) sh. 7-8.

tasfiye bölümünde ise nefsi emmâre, nefsi levvâme ve nefsi mutmainne'den bahsedilmiştir.

Akşemseddin'in yedinci yâni en küçük oğlu olan Hamdî Çelebi, «Şikâyet» başlığı altındaki beyitlerde, zamâne insanlarından yakındır. Bu husus, onun hayâtı ve şahsiyetiyle alakalı olmakla beraber zamandan, felek ve insanlardan şikâyetin, edebiyatımızda yer yer karşılaşılan bir gelenek olduğu da söylenebilir. Nasihat bölümünde müellifimiz, kendisine ve muhâtabına bâzı öğütler verdikten sonra, münâcat nev'inden beyitlerle manzûmesini bitirmektedir.

Kâtib Çelebi'nin, İmam Şâfiî'den tercüme edildiğini söylediği Hamdî'nin bu mesnevîsi (74), türkçe benzerleri arasında en tanınmış olanıdır. Nitekim Emîr Hüseyin Enîsî, Menâkıb-ı Akşemseddin'de Hamdî'nin Mecâlis ü't —Tefâsîr, Ahmediyye, Kıssa—yı Yusuf Aleyhisselâm, Kıssa-yı Mecnun ve Leylâ, Münis ü'l-Uşşak (Tuhfet ü'l-Uşşak) adlı eserlerini, tasavvuf ve fıkıhla ilgili birer risâle ve kitap cem'ettiğini söyledikten sonra **Kıyâfet-nâme manzûmesi vardır, meşhurdur** (75) demekle bu gerçeği belirtmektedir. Dolayısıyla Türk Edebiyatında bu mevzûda Hamdullah Hamdî'nin, en çok tesir eden bir müellif olduğunu söyleyebiliriz.

Yümni, Hâr-enâme adlı mesnevîsinde ondan bahsetmektedir :

**Asfer idi hey'eti zırnhveş
Nahs idi zâtı dahi mirrihveş**

**Hamdi-i merhum eserinde dimiş
Dahi nice kimse beyân eylemiş**

**Tecrîbe itdüm nice kez ben hele
Hiç umamam sarıdan eylik gele (76)**

Erzurumlu İbrâhim Hakkı, meselâ kösenin

(74) Kâtib Çelebi, Keşfüzzünun, İstanbul, 1943, c. II, sh. 1366.

(75) Ali İhsan Yurd, Fâtih'in Hocası Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1972, sh. 140.

(76) A. Sırrı Levend, Dîvan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul, 1943, sh. 235.

boyu tavil olsa ol kösedir diyü ana ta'n olunmaz (77) ifâdesini, K ı y â f e t-n â m e-i H a m d î'nin 125. beytinden naklettiği gibi, 149. beyti dahi aynen iktibas etmiştir (78).

Z ü b d e t ü'l-İ r f â n f î A l â m â t i'l-E b d a n adlı mensur eserde de şâirimizin mesnevîsinden alınmış 'bâzı' beyitlerle karışlıyoruz (79).

Takdim ettiğimiz metinde, —M u r a d B u h â r î nüshasını esas nüsha olarak almakla birlikte her zaman ona bağlı kalmayıp—görebildiğimiz çeşitli nüshalardan da faydalandık. Nüsha farklarına, daha çok mânâ ve vezin bakımından lüzum gördükçe işâret ettiğimiz gibi M u r a d B u h â r î nüshasında olmayan beyitleri de diğer nüshalardan ilâve etmiş bulunuyoruz (80).

(77) İbrahim Hakkı, Mârifetname, İstanbul, 1330, sh. 214.

(78) a.e., sh. 215.

(79) Zübdetü'l-İrfan fî Alâmâtî'l-Ebdan, İstanbul, 1290, sh. 14, 29.

(80) Kıyâfetnâme-i Hamdî nüshaları : Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî bl. nr. 330, yk. 79^b-82^a (kısaltması : M). Süleymaniye Ktp., Esad ef. bl. nr. 3613, yk. 84^b-89^b (E1). Süleymaniye Ktp., Esad ef. bl. nr. 3436, yk. 195^b-198^a (E2). İstanbul Üniv. Ktp., TY. nr. 1883, yk. 81^b-86^a (Ü). Erzurum A. Ü. Ktp., A. Sırrı bl. nr. 605-63, yk. 10^a-15^b (A). Süleymaniye Ktp., Bağdadlı Vehbi bl. nr. 2162, yk. 19^b-25^a (B). Millet Ktp., Ali Emîrî bl. nr. 563, yk. 31^a-34^a (AE, başı ve sonu noksan).

Diğer bazı nüshalar : Ankara Cebeci Ktp., nr. 1717. Koyunoğlu Müz. nr. 13249, 13507. Süleymaniye Ktp., Esad ef. bl. nr. 3814, yk. 74^b-76^a, 82^a. Süleymaniye Ktp., Fâtih bl. nr. 3544, yk. 64^b-66^a. Süleymaniye Ktp., H. Mahmud bl. nr. 2043, yk. 1a - 3a. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar bl. nr. 1386, yk. 33^b-38^a. Topkapı Sarayı Müz. Ktp., Koğuşlar bl. nr. 1202, yk. 49^b-51^a. Serpil Bülbülân, Hamdullah Hamdi ve Kıyâfetnâmesi, Mez. tezi, A.Ü. DTCF., 1966-67, nr. 84.

KIYÂFET-NÂME Lİ MERHÛMÎ'L-MAĞFÛRİ HAMDI ÇELE-
Bİ °ALEYH RAHMETE'L ĞAFÛR (79^b)

Eylerüm ol Kerîm'e hamd ü sipâs
Yok durur ni°metine hadd ü kıyâs

Ahsen eyledi şekl-i insanı
Cümle hayvandan a°del itdi anı (1)

Hem dürüd u selâm-ı bî-pâyân
Âna kim oldur emlah-ı insân (2)

Fahr-i°âlem odur ki ekmeldür
Şüret ü sîreti mükemmeldür (3)

5 — Ba°dehu bil ki bu fakîr u za°if (4)
Guşşaya hem-dem ü belâya harîf (5)

Şâri° oldum bu nazm u inşâya
İmtisâl idüp emr-i Mevlâ'ya

Oldur ol kim e°azz-ı ihvândur
Çeşmüme nûr u cismüme cândur

ŞÛRETLER BEYÂNİ Kİ SÎRETLERE NİŞÂNDUR

Hak yaratdı çü nev°in insânun
Kıldı efrâdını muhalif anun

-
- (1) A°del: a°lâ El, evvel B.
(2) emlah: eflah B.
(3) şüret ü A: şureti ve M, B.
(4) fakîr: hakîr El.
(5) harîf: esir E2.

Gerçi birdür kamusu sîretde (6)
Bir degüldür ve lîki şüretde (7)

10 — Lutfını ʿāleme ʿayân itdi
Şüreti sîrete nişân itdi

ŞIFAT-I RENG

Levn-i ahmer dell-i hün-ı şitâb (8)
Reng-i esmer nişân-ı fikr-i şavâb

Rengi anuñ ki surh-ı şâfidür
Edebi vü hayası vâfidür

Rengi ol âdemün ki şufretdür
Kalbi kalb u işi hıyânetdür (9)

Ol şaru kim siyâha mâ'ildür
Hak budur cümle hulki bātıldur (10)

15 — İctidâle budur nişân u dell
Ağı ağ ola vü kızılı kızıl

Her ki ağ ola ve hem aşkar ola (11)
Göklüğü gözlerinün ekşer ola

Hâyin ü bî-hâya ve fâsık olur
Hıffet ile cihânda fâyık olur

(ŞIFAT-I RUH) (12)

Yumrı olsa anuñ yanağı dahı
Giñ olup alını tar olup zenahı

-
- (6) sîretde: hılkatde A.
(7) veliki El, E2: velikim M, şüretde: kıyâfetde A.
(8) Levn A: reng M, hün: havf u E2.
(9) kalbi kalb e2, B: kalbi kâlebi M.
(10) Hulki: işi E2.
(11) ve hem: illâ El, E2, B, ala A.
(12) Bu başlık E2 nüshasında bulunmaktadır.

Hem saçı çoğ u az ise sakalı
Şerr içinde bulunmaya bedeli

ŞIFAT-I KÂMET

20 — Kâmeti her kimün ki olsa uzun
Olur ol şâfi-kalb ü sâde-derün

Kısa olursa kibr ü kine olur
Mekr ile hileye hazîne olur

İtidâl ile ola çü kâmet
Aña rahmet nişânıdur hikmet

ŞIFAT-I ET

Her kişiniün ki yumşak ola eti (13)

Lutf-ı tabî çoğ ola fehmi iti (14)

Katı olursa kuvvet-i tendür
Issı ammâ galliz ü gevdendür

(ŞIFAT-I HAREKET) (15)

25 — Cünbişi çok kimesne hod-bîn olur (16)

Fuḥş ile hîle aña âyîn olur

ŞIFAT-I ŞAÇ 80*

Şaç irisi dell-i cür'etdür
Şihhat-i mağza hoş 'alâmetdür (17)

Yumşak olursa havfe şâhiddür
Issı gevden dimâği bāriddür

Aşkar olursa ola havf u gazaḥ
Esved olursa ola 'akl u edeb

(13) yumşak: 'akfk A.

(14) iti: atı A.

(15) E2.

(16) hod-bîn: ḥâyin Ü, âyîn: oyun E1.

(17) hoş: hem A.

Bir kişiniñ ki göresin kılı çok (18)
Bil ki kılca anuñ zerâfeti yok

ŞIFAT-I BAŞ

30 — Başı büyük büzürg himmet olur (19)
Küçük olursa ʿaklı kılet olur
Yaşsı olsa kafâsı insânuñ (20)
Mişli olmaz belâdet içre anuñ

ŞIFAT-I CEBHE

Alnı giñ olsa huyı çirkîn olur
Tar olursa gâbî ve hod-bîn olur
Gâlibâ yumrı olsa kâhil olur
Pes budur ahseni ki aʿdel olur (21)
Çünkü alnı ʿarîz-i bî-çîn olur
Ahmaq u ehl-i şerr ü hod-bîn olur
35 — Çini şudğına irüp olsa dırâz (22)
Zîrek olur eger olur ise az
Alnı çini çoğ olsa bir kişiniñ
Lâf olur hâşılı kamu işiniñ
İki kaş arasında ger ola çîn (23)
Şâhibi bî-sebeb ola gam-gîñ (24)

ŞIFAT-I KULAK

Her ki hargüş olursa câhildür
Gerçi hıfz eylemekde kâmindür (25)

(18) kılı: saçı A.

(19) büzürg: ʿuluvv-ı A.

(20) insânuñ: oğlanuñ A.

(21) ki aʿdel Ü: ki iʿtidâl M, A. nüshasında bu beytin ikinci mısra'ı, «Muʿtedil olsa hoş ʿalâyim olur» şeklindedir.

(22) şudğına: şandüğına, El, haddine E2, irüp A, E2: uyup M.

(23) ger: çün E1, çoğ A, E2.

(24) şâhibi: dâyimâ A.

(25) Kâmil: mâhir A.

Küçük olsa kedi gibi güşü (26)
Uğrılıkda unutturur müşü

- 40 — Lik vardur büyüklüğünde delil (27)
Ki ola şāhibinüñ °ömri tavl

ŞIFAT-I KAŞ

Her ki kaşınun ince olsa ucu
Eksük olmaya fitnesi ve güci

Kaşı kılı olur ise bisyār
Herze ola nedimi guşşası yār

Hüb olur ebrüvān ki ola açuk (28)
Uğrı olur eger olursa çatuk

İnce olmak dell-i bihcetdür
Kibre uzunluğu °alāmetdür (29)

- 45 — Kaş odur kim siyāh u ince ola
Nāzı vü şivesi yirince ola

ŞIFAT-I ÇEŞM

Gözi çukur olursa insānün (30)
Reşki vü kibri çoğ olur anun

Her toñuz gözli pārs dilli olur
Rüz-ı da°vīde burnı yilli olur

Göz karası zekā °alāmetidür
Surh olursa şecā°at āyetidür

Gözleri gök olanda olmaz edeb
Gözi çakır bahādur olsa °aceb

(26) olsa A: olursa M.

(27) Bu beyit, M, E1, E2, D, B, ve AE nüshalarında bulunmayıp
A nüshasında mevcuttur.

(28) ki ola E1, E2: olsa M.

(29) kibre: kiprik E1.

(30) çukur E1, Ü, AE: açuk M.

50 — Görmedi her ki gördi °ömr-i dırâz
Turna gözli olanda cür'et-i bâz (31)

Gözi buyüğün ıssı kâhil olur
Küçük olsa hafif ü muhmlil olur (32)

Yumrı olsa hasûd u hâyin olur
Mu'tedil bunlara mübâyin olur 80^b

Gök olursa ne'üzü billâh eger
Bu sıfatlar bulunur anda beter

Olmaz anuñ gibi olanda hayâ
Katı bed-hüy olur °aceb hod-râ

55 — Göz kıpıklığı mekre âyetdür
Dâyim olsa delil-i hıffetdür (33)

Kıpısı giç olursa bakışı süst (34)

Ğ ızet-i tab° ve cehli ola dürüst

Olur ahvel mu°ânid ü cebbâr (35)

Bire bir diyesin kılır inkâr

Çü göz ağında ola nokta-i zerd
Olur ol °ayn-ı renc ü mâye-i derd

Ol kişinüñ ki tîz ola nazarı
Uğruluğ ile mekr olur hüneri (36)

60 — Ger bunun birle küççük olsa başar
°Aleme fitne vü belâ o yiter

Her ki oğlan gibi ola nazarı
Hânde eyler gibi ola başarı

°Ömri uzunluğına âyetdür (37)

İ'timâd itmesün hamakatdür (38)

(31) olanda: kişide B.

(32) hafif: za'ff Ü.

(33) hıffet: cinnet A.

(34) kıpısı: kıpması A, AE.

(35) mu°ânid ü A, Ü: cihânda M.

(36) mekr: kim B.

(37) °Ömri: eli B.

(38) itmesün: eylemek E2, B, hamakat: himâyet A.

Çün ecel tîrin ata kavsi kader
Başaruñ bu delâletini başar

Çeşm-i zîbâ budur ki ekhel ola
Cümle evsâfı anuñ a°del ola

- 65 — Kıpma bakışları gönül apara
Nâzı vü şivesi yürek kopara

ŞIFAT-I YÜZ

Yüzi büyük her işde kâhil olur
Küçük olsa denî vü mühmil olur

Ger mülahham olursa gîlzet olur
Yumrı olursa cehl ü şıklet olur (39)

Çün göresin ki yüzi zerd ü nahif
Mekr odundan kaçarsañ olma harif (40)

Hâşşa kim boynı dahı olsa nizâr
Felek ola anuñ gibi gaddâr

- 70 — Yüzi ol âdemüñ ki ola dirâz
Da°visi çoğ olur unutması az (41)

Ekşi yüzlüde acı söz çokdur
Egri yüzlüde toğruluk yokdur (42)

Âdem oldur derünü sâde ola
Şüreti gül gibi güşâde ola

Eyü yüze bu vaşf olur kâfi (43)
Mu°tedil ola cümle evsâfı

(39) olursa E2, Ü: olsa M, cehl: °akl A.

(40) odundan: ire andan E1, andan Ü, idenden A, kaçarsañ: ka-
çasıñ E1.

(41) unutması: utanması: B.

(42) toğruluk: toğrı söz A.

(43) Eyü E1, E2, A: ele M.

ŞİFAT-I BURUN

Burnı anuñ ki ince ola dırâz
Hıffet-i °aklı anuñ olmaya az

75 — Ağzına burnı ucı ola yaqın
Şîr odur aña qarşu turma hemîn (44)

Her ki burnı delügi vâsi° ola
Hased ü kibr ü kîni câmi° ola

Olsa burnı qalâklı insânuñ
Öykesi öykenine sığmaz anuñ

Burnı yaşsı cimâ°a lâzım olur
Ağzı büyük dilîr ü muqdim olur

ŞİFAT-I DEHEN

Deheni teng egerçi bihcetdür
Havf-ı qalbe velî °alâmetdür 81*

80 — Bulmayasın ili ararsañ eger (45)
Egri ağızlularda toğrı haber

ŞİFAT-I ÂVÂZ

Her kimüñ gunne-y-ile olsa sözi
Ahmaq u kibr ü kîne olur özi

İnce vü tîz ünli câhil olur (46)
Bî-ḥayâ vü yalanda kâmil olur

Ehl-i şirret olur dimiş hükemâ
°Avret ünli er ü er ünli nisâ (47)

Sözde cünbişde her ki sâri° ola
Fikri vü fehmi berq-ı lâmi° ola

85 — Giç olursa olur tabî°atı giç
Hem-dem olma cihânda gevdeneye hiç

(44) hemîn: şakın A.

(45) İli ararsañ eger: ararsañ °âlemi ger Ü.

(46) ünli: olursa A.

(47) er ü A: recl ü M, recl Ü.

‘Âli-himmet olur bülend-âvâz
 Kışa ünlilerin yürekleri az (48)
 Şavtı yoğun olursa insânın
 Hulkı bed haşmı çoğ olur anın

ŞIFAT-I DIHK

Kande bisyâr olur ise hande
 Umma anda muvâfakat sen de
 Çün tebessüm edeb ‘alâmetidür
 Kahkaha bî-hayâ emâretidür

ŞIFAT-I ŞEFE

90 — Yufka vü kırmızı olursa tutak
 Añlanur lutf-ı tab^c u fehm-i sebak
 Ger gallz olur ise rengi gibi
 Şâhibi ahmak ola bengî gibi

ŞIFAT-I ESNÂN

Çünki seyrek uvağ ola dendân
 Gâlibâ za‘f-ı cisme ola nişân
 İri olursa şerr ü âfetdür
 Egrisi hîle vü hiyânetdür
 Çün düz ola vü mu‘tedil dendân
 Kim ola yigleye dürri andan

ŞIFAT-I ZAKAN

95 — Çün eñek ince ola hıffet olur
 Büyük olursa kibr ü gîlzet olur
 Mu‘tedil olsa ıssı ‘âkıl olur (49)
 Her neye tâlib olsa kâbil olur

(48) ünlilerin: olanların E1.

(49) ıssı: çünkü Ü.

ŞIFAT-I LİHYE

Rîş-i merdüm tavîl olursa eger
Bil ki oldur ser-i tavîle-i har

Kalıñ olup sakalı ger ola gür
Şohbet içre şakîl olur anı sür

Ger degirmi olup ola bisyâr
Şâhibi ola anuñ ehl-i vakâr

100 — Ol ki şalmaz yüzine mû sâye (50)
Bil ki dîr len terânî Mûsâ'ya

İy dil andan sakın ki hîle olur
Mekr-i şeytân anuñla bile olur

Rîş odur kim ola dakîk u kalîl (51)
Fehm ü 'akl u zekâya ola delîl

ŞIFAT-I GERDEN

Uzun u ince ola çün gerden
Issı olur muhanneş ü gevden

Yoğun olsa şığır gibi boyunu
Yimeg ile olur anuñ oyunu 81^b

105 — Kışası mekri ile hıyânetdür
Mu'cedil olsa hoş 'alâmetdür

ŞIFAT-I OMUZ

Omuzu sivri olsa insânuñ
Dîni vü mezhebi kem olur anuñ (52)

Kışa olursa gâyet ebleh olur
İnce olsa 'acâyib esfeh olur

(50) şalmaz: şalmış Ü.

(51) dakîk: rakîk Ü. A.

(52) Dîni vü: niyyeti E2, B, nebiyy-i E1, milleti A, kem: kim A.

Egri olursa fikri toğrı olur
Mu'tedil olsa 'aklı uğrı olur

Ş IFAT-I BİLEK VE EL

Bilegi her kimün kim olsa dırāz
Bahşışi çoğ ola tevāz'uu az (53)

- 110 — Eger olursa sā'idi kütāh (54)
Mekr ü şerri elinden ideler āh (55)

ŞIFAT-I BARMAK

Barmağı ayası uzun olanun
Uzluk olur her işde işi anun

Barmağı yumşak olsa zîrek olur
Tırnak ak olması mübârek olur

Ş IFAT-I ARKA

Arkası yaşşı ehl-i kuvvet olur
Şāhib-i cür'et ü şakāmet olur (56)

Egri olursa hüyı çirkîn olur
Halk için de sefh ü hod-bîn olur

- 115 — Arka kılı delîl-i şehvetdür
Boğaz ile omuzda cür'etdür

ŞIFAT-I BAŦN

Karnı büyük ğabî ve cāhil olur
Küçük olsa zekî ve kâbil olur

Karnı büyük kimesne olsa kaşır
Olmaya şerr içinde ana nazir

-
- (53) Bu mısra A nüshasında, «Hıffet-i 'aklı anuñ olmaya az» şek-
lindedir.
(54) eger E1: egri M.
(55) mekr ü E1: mekri vü M.
(56) şakāmet: sefāhet A.

KALE'N-NEBÎ °ALEYHÎ'S-SELÂM (İLLÂ UH BİRİKUM Bİ-EHLİ'N-
NÂRİ KÜLLÜ °UTÜLLİN CEVVÂZİN MÜTEKEBBİRİN) (57)

Her ki olsa kaşır ü baḥnı kebîr
Aña cevvăz didi ba°zı ḥabîr

Şikem ü sînede ger olmasa kıl
Vaḥşet-i ṭab° u zulme ola delîl

ŞIFAT-I İNCİK VE AYAK VE ÖKÇE

120 — Baldırı yoğun olsa olmaz edeb
Bî-ḥamâkat olursa olmaz °aceb (58)

Ökçe kalınlığı şecâ°atdür
Rıkkati ḡılzete °alâmetdür (59)

Ayağı etli olsa bir kişinün
Cevr ü cehl ola ekşeri işinün

Küçük ü nerm olursa fâcir olur
Adımı ḡiñ olan müdebbir olur

BEYÂN-I MU°ARAŻA

Cem° olunsa delâyl-i ezdâd
İ°tidâl ide mecma°ın âbâd

125 — Köse ola boyı uzun meşelâ (60)
Kösedür diyü ta°n olunmaz aña

Çün yüzi daḥı ola nürânî
Añladı ehl-i dîde nür anı

Her ne cânib nişânu ola keşîr (61)
Añlar anı başîret ehli başîr

(57) E1. E2,B.

(58) olmaz B: ola M, A.

(59) rıkkat: diḡkat E2, M nüshasında «°alâmetdür» kelimesi, istisnah hatası olarak «°alemidür» şeklinde yazılmıştır.

(60) M nüshasında bu beyit, müteâkıb beyitten sonradır.

(61) keşîr:kebîr A.

Başar olsa kişiye nūr-ı Celil (62)
Lâzım olmaz firâsetine delil (82a)

KÂLE'N-NEBĪ °ALEYHĪ 'S-SELÂM İTTEKŪ
FİRÂSETE'L-MŪ°MİN FEİNNEHU YENZURU
BĪ-NŪRULLÂH

Olur aña o nūr ile zâhir
Mü'min ile münâfık u kâfir

BEYÂN-I TAŞFİYE

130 — Bu °alâyim ki cümle oldu beyân (63)
Bil ki evşâf-ı nefse oldu nişân

Nefs-i emmâre olsa evsâfı
Zulm-ı zulmetden olmaya şâfî (64)

Kimisi seg-şifat kimi şeytân
Kimisi gâv şüretâ insân (65)

Nefs-i levvâme olsa ola dü-rüy
Gâh ola nîk-vaşf geh bed hüy

Çün ola mutma'inne nefsi beşer
Sulha döne fesâd ü hayr ola şer (66)

135 — Rûhı mutlak olursa insânıñ
Kaydı olmaz bu hayr u şerr anuñ

Terk idüp cümle varı var olur
Cümle ağıyâr aña yâr olur (67)

BĪ-nişândur aña nişân olmaz
Zâtı vaşfı anuñ beyân olmaz

(62) Celil: halil A.

(63) beyân: °ayân: B.

(64) Zulm-ı: zulm u El, A.

(65) Bu mısra M nüshasında, «Kimi gâv sûret-i insân» şeklinde dir.

(66) şulha döne: şihhat ola E2.

(67) ağıyâr: ağıyârı A.

ŞİKÂYET

Şimdiki demde gitdi hayra nişân
Şer bulunur cihân içinde hemân

Şüretâ Yüsuf olan insānuñ
Sıreti hüy-ı gurga beñzer anuñ

140 — Āh elinden zamāne ādeminiñ
Ki göge irdi burnı eñ kiminiñ

Çamunuñ işi kibr ü kîn ü hased
Çālebi ādemî vü çalbi esed

Her biri söze gelse kāmildür
Cümle taşşıl olara hāsıldur

İlle ma'na ki behīme-^camel (68)
Bil ki dinür olara belhum ađal

Zemm iderler cefā-yı sultānı
İçlerinde vefā ider çanı (69)

145 — Çamunuñ da^cvisi budur iy yār
Leyse fi'd-dāri çayrinā deyyār

Zāhir olan arada da^cvādur
Çāyib ammā ol iş ki ma'nādur (70)

NAŞİHAT

Çayri ço Hamdī hālūñe nazār it
Sa^cy idüp kendü sengüñi güher it (71)

Kendü gözüñdeki sütünü gider (72)
Çayri gözdeki çöp gözüne nider

(68) ki behīme: kimi fer^ca El.

(69) vefā: hafā El.

(70) çāyib E1, E2, B: çālībā M.

(71) sengüñi: silküñe E1, senligüñÜ, güher: güzer E1, Ü.

(72) Bu beyit, M, E1 ve A nüshalarında bulunmayıp E2 ve Ü nüshalarında mevcuttur.

Her ki ister kadīmī dildārın
Virmesin māsivāya dil dārın (73)

150 — Pendüm oldur ana ki tālibdür
Halkı terk itdi Hakk a rāğıbdur (74)

Gey sakınsun °akīde gencini
Bād-ı ilhāda virmesün dīni (75)

Ehl-i sünnet sevād-ı a°zamdur (76)
Ol sevādun şırātı muhkemdür

Her kimün cüz'i ol cemā°atdür (77)
°Akıbet tekye-gāhı cennetdür

İy kamu kāşıda olan maksūd
°Abidi nūra gark iden ma°būd

155 — Çünkü lutfından irdi bize vucūd
Bizde °ilm olmadın dahı mevcūd

Şimdi kim fazluña tutaram ümīd
Bizi hāşā kim idesin nevmīd

Evvel āhir çü senden oldı kerem
Senden āhir sa°ādetin dilerem (78)

Ayn-ı °afvuñla ol bize nāzır
Sözümüz budur evvel ü āhir

(73) dārın: varın Ü.

(74) Halkı terk itdi: Halkdan geçdi A.

(75) ilhāda: dünyāya B.

(76) 152 ve 153. beyitler, M, E1 ve A nüshalarında bulunmayıp
E2, Ü ve B nüshalarında bulunmaktadır.

(77) cüz'i ol: haremi Ü, harfi ol B.

(78) āhir Ü, A: āhıret (ahret) M.

Türk Edebiyatında, kıyâfetnâmeler içinde başlangıçta nasıl H a m d u l l a h H a m d i'nin kıyâfetnâmesi meşhur ve bilhassa halk arasında en yaygını ise en son tanınmış kıyâfetnâme olarak da E r z u r u m l u İ b r â h i m H a k k ı (1115-1194/1703-1780)'nın (79) eserini zikredebiliriz. Her iki eser de manzum ve hacim itibâriyle küçüktürler. İ b r â h i m H a k k ı'nın kıyâfetnâmesi, M â r i f e t-n â m e içinde olup beşinci faslın bir kısmını teşkil ediyor. (80) sekiz nev'e ayrılan bu fasılda asıl kıyâfetnâmeyi meydana getiren bölüm, dördüncü ve beşinci nev'ilerdir. «Müfteilün fâilün» vezniyle yazılmış mesnevîdirlir. * Diğer nev'iler, tamamlayıcı mâhiyette olup birincisi, baş uzuvlarının şekilleri hikmetine, ikincisi, insan cisminin sâir uzuvlarının hikmetine, üçüncüsü, insan uzuvlarına firâsetle nazar etmenin selâmetine, altıncısı, kadın güzelliklerinin alâmetlerine, yedincisi, uzuvların zıd durumlarıyla ve nefisle alâkalı hükümlere, sekizincisi, bedenî ihtilâclara dâirdir. Bunlardan altıncı ve sekizinci nev'iler hâric ötekiler nesirdir.

İ b r â h i m H a k k ı'nın kıyâfetnâmesinde, diğer birçok örneklerden farklı olarak, her uzuvla ilgili hükümler verilirken başlık konularak ayrıca uzuvlar belirtilmemiştir. Beyitler müteselsilen devam eder.

Müellifin, bu mevzûda eski eserlerden faydalanmış olması tabii olmakla beraber manzûmede, hiçbir yabancı tesir ve tercüme konusu hissedilmez. Mevzû, şiire mûsâid olmamakla veya tâlimi mâhiyette bulunmakla bu nev'i eserlerde, bir şiir havası beklemek zâten doğru değildir. Dili devrine göre sâde ve akıcıdır.

Bu ilmin faydası ve hikmeti şöylece beyan edilir :

«... (Cenâb-ı Hak) gerçi beni Âdem'in cümlesini, tıynet ve hıl-

(79) Müellifimizin eserleri için bkz. İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, Erzurumlu İbrâhim Hakkı Bibliyografyası, Ankara, 1977.

(80) Bu kısım ayrıca İhtilâcnâme ile birlikte basılmıştır. Bkz. Zübdetü'l-İrfan fi Alâmatî'l-İnsan, İstanbul, 1290, sh. 34-43.

* Mine Mengi (Kıyâfetnâmeler üzerine, TDAY, Belleten 1977, Ankara, 1978, sh. 301)'nin «Manzum kısımların bazıları hece, bazıları ise aruzla yazılmıştır» ifâdesi doğru olmayıp manzum kısımlar tamâmen aruz vezniyle yazılmıştır.

katte muttarid ve müttehid yaratmıştır. Lâkin efrâd-ı beni Âdem'i, sûret ve sîrette biri birine muhâlif ve mugâyir etmiştir. Bâdehu... sûreti sîrete ve a'zayı ahlâka alâmet ve nişan etmiştir. Tâ kim ibtidâ insan, kendi kıyâfetinden kendi evsafın tamamıyla bilip ihtimam ile tehzîb-i ahlâk eylesin. Bâdehu akran ve yârânı kıyâfetlerine fehm ü firâset ile nazar edip her birinin zâtında muzmer olan ahvâl ve ahlâkına vâkıf ve muttali oldukda onlara yâ hulkunca rağbet ve mahabbetle muâmele etsin, veyâ aklınca hüsn-i müdârat ile geçinip gitsin, veya cümlesinden uzlet edip emn ü selâmete ve izz ü râhata yetsin, ve ne kimseden incinip ve ne kimseyi incitsin. Gönül hoşluğuyla تنها oturup yatsın...

Ve hadîs-i şerifte, **‘uṭlubu'l-hayra ‘inde hisâni'l-vucûhi (hayrı güzel yüzlülerden taleb ediniz)** buyurmuştur. Yâni gökçek âdemden güleç yüz ve şîrin söz görülüp işidildiğin ve güzel huylar ve yahşi işler vucûda geldiğin cümleye duyurmuştur...» (81).

Kıyâfetnâmenin, H a m d î Ç e l e b i'ninkine tekâbül eden kısmını takdim ediyoruz. (82).

NEV'Î RÂBİ' : KİYÂFET-İ A'ZÂ-YI RE'S VE 'UNKI BİLDİRÜR

İy 'azîz ma'lûm olsun ki ehl-i hikmet dimişlerdür ki:

Kim ki boyıdur ṭavîl
Sâde-dil olur cemîl

Kim ki boyıdur kaşîr
Hîlesi vardır keşîr

Kim ki vasaṭ boylıdur
'Âkîl u hoş huylıdur

Kim ki saçı serd olur
'Akl ile cür'et bulur

(81) İbrâhim Hakkı, Mârifetnâme, İstanbul, 1330, sh. 210-211.

(82) Matbûu esas olmak üzere karşılaştırdığımız nüshalar şunlardır: Mârifetnâme İstanbul, 1330, sh. 211-213 (kısaltması M. Süleymaniye Ktp., Fâtih bl. nr. 2850, yk. 122^a-123^a (F.) Süleymaniye Ktp., Esad ef. bl. nr. 1902, yk. nr. yok. (E). Kıyâfetnâmenin daha önce yayınlanan bir metni bir hayli okuyuş, vezin ve baskı hatâlarını ihtivâ etmektedir: Cemâled-din Server Revnakoğlu, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mârifetnâmesi, İstanbul, 1961, sh, 181-187.

- 5 — Kim ki saçı nerm olur
Ebleh ü bî-şerm olur
Kim ki saçı şarıdur
Kibr ü ğazab kârıdur
Kim ki saçıdır kara
Şabri var anı ara
Kumral ise saç güzel
Şâhibidür bî-bedel
Şaçı az olan latîf
Oldı ʿarîf ü zarîf
- 10 — Şaçı çok olsa zenûn (83)
Fehmi az olur anuñ
Başı küçük ʿaklı az
Olsa aña dime râz
Başı büyük olanuñ
ʿAkli çok olur anuñ
Yaşşı ise fark-ı ser
Şâhibi çekmez keder
Cild-i seri berk olan
Hayr ider itmez ziyân
- 15 — Akraʿa olma yakın
Bed-hüy olur pek sakın
Cebhesi dıyk olanuñ
Dıyk ola hulki anuñ
Yumrı olursa cebîn
Şâhibi zişt ü gabîn
Cebhesi olan ʿarîz
Bed-hüy olur çün marîz
Muʿtedil olsa cebîn
Şâhibini bil emîn
- 20 — Cebhesi bî-çlın olan
Kâhil olur bî-gümân

Çini uzundur fehîm
Az ise olmuş kerîm

Kaş arası çin olan
Gam yüküdür ol hemân

Üzni kebîr olsa bol
Câhil ü kâhildür ol

Üzni küçük uğrıdur
Evsat olan toğrıdur

25 — İnce olan kaş ucu
Fitnedür işi güci

Kaşda çok olan kılı
Mükşir olur guşşalı

Kaşı açuk toğrıdur
Çatma ise uğrıdur

İnce kaş olur cemîl
Kibre tavîli dellî

Kaşı mukavves olan
Dilber olur her zamân

30 — Göz çukur olsa kallî
Olmış o kibre dellî (84)

Çeşmi siyehdür mutîc
Çeşmi kızıldur şecîc

Gözleri gökdür lebîb
Lîk ala gözli edîb

Çeşmi küçükdür haffî
Çeşmi büyükdür zarîf

Dîdesi yumrı hasûd
Evsat olandur vedûd

35 — Çeşmi kıpık oldu şeyn
Bakışı süst oldu zeyn

Noğtalı göz ok olur
 Degmesi pek çok olur

A[°]vere olma yakın
 Sık bağan olmaz emîn

Şaşıya itme nazar
 Kim saña egri bakar

Çeşmi gülecdür güzel
 Kirpigi sık bî-bedel (85)

40 — Vechi büyükdür [°]alil
 Kibre küçükdür dellil

Yumrı olandur bahîl
 Yaşşı olandur cemîl

Vechi arıkdur muhîl
 Etli olandur şakîl

Vechi pek uzun olan
 Lâf ile söyler yalan

Kim ki turuşdur yüzi
 Telh olur ekşer sözi

45 — Vech müdevver gerek
 Bedrden enver gerek

Çün mütebessim olur
 Anı gören kām alur

Beñzi kızıldur edîb
 Esmer olandur lebib

Beñzi şarıdur [°]alil
 Esvede mâ'il muhîl

Gözleri gök aşkarak
 Olsa ol andan ırak (86)

50 — Levni olan mu[°]tedil
 Hem ağ olur hem kızıl

(85) Kirpigi: kipriği F, E.

(86) ol andan F, E: andan ol M.

Enf eger olsa dirāz
Şāhibidür fehmi az

Enf eger olsa kaşır
Havf olur anda keşir

Enf ucı ger olsa top
Şāhibi olur turüb

Enf ucı ağza yakın
Olan ādemden saqın

55 — Şukbe-i enf olsa bol
Kibr ü hased tolmış ol

Olsa kalaqlı kanad
Cem^c ola kahr u °inād

Enfi kim olsa °ariz
Şehvet iledür mariz

Enfi o kim egridür
Himmat anuñ fikridür

Ağzı küçükdür güzel
Likin olur pür-vecel

60 — Ağzı büyükdür seçi^c
Egri olandur şeni^c

Ağzı gibidür zenün
Hey'et-i bud'ı anuñ

Gunneli söz olsa ger
Kibrden oldur haber

Şavt-ı daqıq er kişi
Şehvet-i zendür işi

Er kişi sesli zenān
Ekşeri söyler yalan

65 — Sözde kim olsa serif^c
Fehmidür anuñ reff^c

Kim ki sesidür kaba
Himmatı var merhabā

Ses çatal olsa o cān
Halka ider bed-gümān

Umma sen andan hayā
Hāndesi çok olsa hā

Yüz gülec ü söz lezīz
Olsa o cāndur °azīz (87)

70 — Yufka ve aḥmer tutaḳ
Şāhibi añlar sebaḳ

Şeffe galīz olsa bil
Şāhibi muḡdīb şaḳīl

Dişleri iri olan
İşler ol ekşer yaman

Mu°tedil olan diş
Şıdḳ u şafādur işi

Nükheti hoş olanuñ
Hulḳı da hoşdur anuñ

75 — İnce zaḳanlı ḥarīf
°Aḳlı da anuñ ḥafif (88)

Ger zaḳan inli olur
Şāhibi ḡilzet bulur

Mu°tedil olsa zaḳan
°Ākil olur hem ḥasen

Şāhibidür bī-hüner
Liḥye tavīl olsa ger

Liḥyesi sıḳdur şaḳīl
Ş oḫbeti eyler tavīl

80 — Rīş-i siyāh u ḳallī
Oldı zekāya dellī

Köse ki hiç rīşi yok
Anuñ olur mekri çok

(87) cāndur: cāndan E.

(88) Da: dur F, E.

Olsa degirmi saķal
Şāhibidür pür-kemāl

Olsa kafāsi °ariz
Humķ iledür ol mariz

Boynı olan çok dirāz
Rüşdi anuñ olur az

85 — İnce ki gerdān olur
Ş āhibi nādān olur

Boynı ğaliz olsa ol
Rüz u şeb olur ekül

Boynı olursa kaçır
Hilesi olur keşir

Boynı olan mu°tedil
Hayr iledür müşteğil

Her yiri evsaķ olan
Dilber olur bī-gümān

RUBĀ°İ

Cehd eyle bir °arif-i dānāyı bul
Yā bir şanem-i laţif ü ra°nāyı bul
Bu ikisiniñ biri naşib olmazsa
Evķātuñı zāyi° itme tenhāyı bul

NEV°-İ HĀMİS: KİYĀFET-İ A°ZĀ-YI BĀKİYE-İ BEDENİ BİLDİRÜR

İy °aziz ma°lüm olsun ki ehl-i hikmet dimişlerdür ki :

90 — Omuzı sivri olan
düzd olup işler yaman (89)

Egri omuzlu kişi
Egrilik olur işi

Qışsa omuz eblehüñ
Düşkün omuz esfehüñ

Mu°tedil olan omuz
Şāhibi añlar rümüz

Sā'idi egri kaşır
Olsa olur ol şerîr

95 — Rusğı olursa dırāz
Bağış ider bî-niyāz

Ger küçük olduysa el
Bî-bedel oldur güzel

Işba'ı olan uzun
Ehl-i hüner zû-fünûn

Işba'ı yumşak olan
Zîrek olur bî-güman

Zufrı ʿarîz olmasa
Sev anı şubh u mesâ

100 — Tırnağı yumrı çızık
Olsa o bilmez yazık (90)

Olsa olur desti uz
Tırnağı yaşşı ve düz

Şadri çıkık olanuñ
Hulkı da beddür anuñ

Şadri eger olsa dar
G am yir o leyl ü nehār

Sîne ʿarîz olsa ol
Gönli hiç olmaz melûl

105 — Şadr u omuzdaki kıl
Cür'ete olmuş delll

Şedy-i zen olsa keşîr
Şehveti olur keşîr

Şedyi ger olsa tavîl
Anda lebendür kalll

Şedy-i zen olsa şağîr
Şîr olur anda keşîr

Südlü memeli velüd
Zevcinedür ol vedüd

110 — Mu'tedil olsa meme
Zevci hem anı eme

Lahmı mülâyim olan
Tende olur lutf-ı cân

Lahmı olan hoş latif
Oldı 'arif ü zarîf

Lahmı olan pek katı
Oldı kavî gîlzeti

Arkası yaşşı kişi
Oldı sefâhet işi

115 — Arkası küzek âdem (91)
Zîst olur ahlâkı hem

Zahrı 'arîz olanuñ
Kuvveti çokdur anuñ

Ger beli ince olur
Şekli yirince olur

Arkada bitdiyse kıl
Şehvete olmuş dellî

Batnı büyükdür gabl
Batnı küçük çelebi

120 — Batnı büyük hem kaşır
Bed-hûy olur pek 'asîr

'Ânede bitmezse kıl
Vaşî olur tab'ı bil

Oyluğı inli olan
Tenbel olur bi-gümân

Âleti olan sağır
Oldı reşîd ü habîr

Âleti olan tavîl
Humkına olmuş delil

125 — Ger zeker olsa 'azîm
Mâlikidür pek le'im

Olsa küçük ünşeyân
Şâhibi olmuş cebân

Olsa büyük huşyetân
Hâmilidir pehlevân

Bud° eger olsa şağır
Şâhibesidür hatîr

Olsa mülahham kebîr
Şehvet-i zendür keşîr

130 — Fahzı olan pek tavîl
Şehveti olur kalîl

A°rec olan bir kıçî
Kibr ü haseddür içi

Rükbesi olan büyük
Yüklenür o hayli yük

Sâkı galîz olanuñ
Olmaya lutfı anuñ

Ka°bı mülahham zeni
Şiveli °add it anı

135 — Ökçesi yufka olan
Dilber olur bî-gümân

Ökçesi kalın o merd
Oldı şecâ°atde ferd

Ayağı inli kişi
Cevr ü cefâdur işi

Ger uzun olursa pâ
Şâhibidür pür-hayâ

Işba°ı olan uzun
Fehm iledür pür-fünun

140 —Hatvesi tar olanun
Cünbişi hoşdur anuñ

Çünkü hırāmān olur
°Akl ana hayran olur.

Mevzûumuzu iki hikâye ile bitiriyoruz. Birincisi: «S a r ı G ü m r ü k ç ü, İ s t a n b u l'a bir at yükü değerli armağanlar götürüyormuş. Bunu, yolda İ b r â h i m H a k k ı öğrenince: —Senin hesabından korkun varsa bu ağır armağanlarının arkadaşlığı sana elverir. Benim buradan geri dönmem gerektir.— demiş. S u n'u l l a h A ğ a, hesabında bozukluk olmadığını fakat armağan sunmanın usulden olduğunu ileri sürmüşse de hoş görülmediğini anlayarak armağan yüklü atı geri çevirmiş.

Bir gece de bir kahvede konaklamışlar. Kahveci bunlara çok hizmet etmiş. Bütün hareketleri de çok iyi bir insan olduğunu gösteriyormuş. İ b r â h i m H a k k ı vucud yapısının, rengin insan huyu ile sıkı bir ilgisi olduğuna inanırmış. Bunun üzerinde çok incelemeler yapmış ve bir eser de hazırlamışmış. Kahvecinin rengi, gözleri, vucud yapısı hareketlerine hiç uymuyormuş. İ b r â h i m H a k k ı düşünüp duruyormuş. Bu iş üzerindeki çalışmaları hep boşa gitmiş. Gece uykusu kaçmış.

Sabahleyin ayrılırken S a r ı G ü m r ü k ç ü hesapları görmek istemiş. Kahveci, akla hayâle gelmeyen bir ücret istemiş. S a r ı G ü m r ü k ç ü direndikçe kahveci aksileşiyor, o kuzu gibi adam bambaşka bir şey oluyormuş. İ b r â h i m H a k k ı'nın neşesi yerine gelmiş: —Ver Ağa, ver! Ne istiyorsa ver! Bu adam az daha bana eserimi yaktıracaktı— demiş.» (92) şeklinde İ b r â h i m H a k k ı ile ilgili olarak rivâyet edilmişse de aşağı yukarı benzeri hikâyenin, İ m â m Ş â f i î ile alâkalı rivâyetleri de mevcuttur.

«İ m a m Ş â f i î'den menkuldür: Bir seferde bir kişinin evine konup mihman olup ki ol kişinin şekli, ilm-i firâsette yatlı idi. Lâkin iyi konukluklar ve riâyet etmekle Hazret-i İmam, ol şahsın sûretin kıyâfette mezmum bilip sûretin ziyâfette mahmud bildiğinden biraz melâmet hâsıl olmağın-meğher teşhis edemedim ola-dedi. Ertesi gördükte ol şahs ne kim harcettiyse birini iki sayıp defter

(92) Mesih İbrâhimhakkıoğlu, Erzurumlu İbrahim Hakkı, İstanbul, 1973, sh. 79-80.

edip İmama sundu. Filhâl İmâmın melâleti gitti. Ashab taaccub etti, sordular ki: —Beşâset vaktinde melâlet ve melâlet vaktinde beşâset neden geldi?— diyü. Buyurdular ki: —İlm-i firâsette bu kimşenin şeklinde bana şüphe geldi çünkim şüphem def' oldu, melâletim ref' oldu— demiş.» (93)

İkinci hikâye de şudur :

Adamın biri, kıyâfetnâme nev'inden bir eser okurken «Sakalı, bir tutamdan ziyâde olan kimse ahmaktır» ibâresine rastlamış. He men kendi sakalını avuçlayınca bakmış ki bir tutamdan fazla! Ahmaklar tâifesine dâhil olmamak için sakalını eliyle ölçtükten sonra artan kısmını, sakalının bir tutamdan fazla olan miktârını yakmak istemiş. Sakalının ucunu yakayım derken hâliyle eli de yanmış. Elini çekince bütün sakalı dahi yandığından bu sefer tamâmen sakalsız kalakalmış.

Adamçağız bir hışımla eline kalemini alarak kıyâfetnâmedeki «Sakalı, bir tutamdan ziyade olan kimse ahmaktır» cümlesinin yanına, «Evet öyledir, bittecrübe sâbittir!» sözlerini ilâve etmiş.

(93) Kıyâfetnâme, Süleymaniye Ktp., Mihrişah bl. nr. 185, yk. 135^b. İmam Şâfiî, ile ilgili benzeri diğer bir hikâye için bkz. Visâlî, Vesiletü'l-İrfân, Erzurum A.Ü. Ktp., A. Sırrı bl. nr. 269, yk. 37^a, 36^a, 38^{a-b}.